

УДК 82.01/09: 80 «19»

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-209-54>**ФРОЙДІВСЬКА «ПСИХОПАТОЛОГІЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ» У ДИСКУРСИВНОМУ ПОЛІ «МІФОЛОГІЙ» Р. БАРТА****FREUD'S "PSYCHOPATHOLOGY OF EVERYDAY LIFE" IN THE DISCURSIVE FIELD OF "MYTHOLOGIES" BY R. BART****Фокіна С. О.,***orcid.org/0000-0002-2406-0978**Scopus-Author ID: 57762971800**кандидат філологічних наук, доцент, докторант,
доцент кафедри української літератури та компаративістики
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*

Постановка проблеми даного дослідження обумовлена специфікою розвитку сьогоднішньої літературознавчої, а ширше гуманітарної думки з її орієнтацією на осмислення віх та емблематичних фігур як психоаналізу, так семіотики та постструктуралізму. У даному плані представляє інтерес діяльність і спадщина З. Фрейда та Р. Барта відповідно.

Серед досліджень, присвячених бартівській спадщині, слід виділити осмислення феномена Р. Барта групою французьких вчених, серед яких слід виділити імена М. Божура, А. Грефена, А. Компаньйона, К. Кості, І. Лангле, М. Лауна, М. Массе, Т. Павела. Дані ідеї стали методологічною базою у вивченні впливу «Психопатології буденного життя» З. Фрейда на своєрідність бартівського дискурсу в «Міфологіях». Показовою є також опора на ідеї З. Фрейда і Р. Барта безпосередньо, що сприяло проясненню взаємовпливів їх дискурсивних практик. Також корисними стали в процедурі такого аналізу роботи орієнтовані на психоаналітичний контекст.

Специфіку даного дослідження визначила націленість на аналіз бартівського дискурсу в його роботі «Міфології» у відповідності з фройдівським впливом. Не менш значущим було прагнення прояснити внутрішню близькість ідеологічного ладу вже класичних робіт: «Психопатології повсякденного життя» З. Фрейда та «Міфологій» Р. Барта.

Принциповою позицією дослідження було виявити трактування самим Р. Бартом дефініції «дискурс» з відповідними ідеологемами й тим, що в бартівській інтерпретації можна позначити «міфологіями». У ході дослідження враховувалися особливості мислення З. Фрейда і Р. Барта як лідерів психоаналізу і французької семіотики та постструктуралізму відповідно. Якщо З. Фрейд вивчаючи «психопатології» виявляв механізми невротичної міфологізації буденного життя, то Р. Барт виходячи від супротивного, орієнтуючись на декодування будь-яких міфів, також активно власні міфи та ідеології продукував.

Ключові слова: Фрейд, Барт, психопатології повсякденного життя, міфології.

The relevance of this article is due to the interest of literary and cultural thought in the phenomenon of mutual influences of iconic figures of the humanitarian discursive field, to which S. Freud and R. Bart can undoubtedly be attributed.

The methodology of the article was determined by the approaches of S. Freud and R. Bart themselves, contributing to the procedure for the appropriate decoding of Bart's "Mythologies" from the standpoint of Freudian psychoanalysis, in particular directly the theory of "psychopathologies of everyday life".

The purpose of the article is to analyze the factors of the ideological orientation of Bart's "Mythologies" in accordance with the discourse of S. Freud in "Psychopathology of Everyday Life".

The goal determined the corresponding tasks:

1) to identify the conditioning of the Freudian discursive context of R. Bart's research strategies implemented in Mythologies; 2) correlate the personalities of S. Freud and R. Bart as leaders of psychoanalysis and semiotics with the concept of Apollonian and Dionysian discursive formations; 3) to trace the formation of a discursive field of theatricality in the reception of R. Bart in accordance with Freudian psychoanalytic attitudes.

The above works of S. Freud and R. Bart have enough internal switches: this is a study of psychopathologies, mythologies and ideologies. R. Bart's opinion regarding discourse allows us to emphasize those processes that generate a discursive field, reflecting the deep relationship of discourse, connotations and ideology. The

"mythologies" of R. Barthes not only appealed to one degree or another to the Freudian "Psychopathology of Everyday Life" as an instrument of semiotically oriented thinking, but also, for their part, highlighted the interdependence of the processes of mythologization by society of their iconic realities and the corresponding psychoanalytic context.

Key words: Freud, Barthes, psychopathology of everyday life, mythology.

Постановка проблеми. Актуальність даної статті обумовлена інтересом літературознавчої та культурологічної думки до феномену взаємовпливів знакових фігур гуманітарного дискурсивного поля. Сьогодні прочитання дискурсу одного приставника, ідеї котрого вплинули на розвиток літературознавства чи гуманітаристики в цілому, через вплив дискурсивних практик попередників є перспективним. До таких постатей, безсумнівно, можна віднести З. Фрейда та Р. Барта.

Методологію статті визначили підходи безпосередньо самих З. Фрейда та Р. Барта, що сприяють процедурі відповідного декодування бартівських «Міфологій» з позицій фрейдівського психоаналізу, зокрема безпосередньо теорії «психопатологій повсякденного життя».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Крім того, прояснити специфіку дискурсивних формацій Р. Барта допомогли праці ряду французьких дослідників, серед яких: М. Божур, А. Грефен, А. Компаньон, К. Косте, І. Лангле, М. Лаунен, М. Массе, Т. Павел. Позиції французьких вчених допомогли розібратися в погляді на спадщину Р. Барта й спробувати знайти свою відповідь на питання: «Чи стали художні ефекти есе Барта школою, чи сприяли вони перебудові системи сучасних жанрів?» [1]. Також були залучені до дослідницького поля рецепції психоаналітичного плану: статі класичного словника психоаналізу під редакцією Ж. Лапланша та Понталіса, а також ідеї О. Ханзена-Льове щодо ідентифікації явищ культури відповідно як аполлонічних чи діонісійських.

Мета дослідження – проаналізувати фактори ідеологічної спрямованості бартівських «Міфологій» відповідно до дискурсу З. Фрейда в «Психопатології повсякденного життя».

Мета зумовила відповідні завдання:

1. Проаналізувати визначення безпосередньо Р. Бартом дискурсу та рецепції цієї категорії у бартівській спадщині.
2. Виявити обумовленість фрейдівським дискурсивним контекстом дослідницьких стратегій Р. Барта, що реалізовані в «Міфологіях».
3. Співвіднести особистості З. Фрейда та Р. Барта як лідерів психоаналізу і семіотики з концепцією аполлонічної та діонісійської дискурсивних формацій.

Виклад основного матеріалу. Вищеназвані роботи З. Фрейда та Р. Барта мають достатньо внутрішніх перегуків: це дослідження психопатологій, міфологій та ідеологій. На перший погляд ці дослідження не взаємопов'язані. В працях Р. Барта багато відсилань до К. Маркса, Л. Ельмслева, Ж.-П. Сартра, Б. Брехта, але не залишилась без бартівської уваги й спадщина З. Фрейда. У Р. Барта немає заперечення досягнень як різних гілок психоаналізу, так й зокрема ідей саме З. Фрейда. Більш того, Р. Барт в ряді своїх лекцій звертається як до фігури З. Фрейда, так й до осмислення та інтерпретації в рамках літературної семіотики фрейдівських ідей.

Звертаючись до категорій дискурсу та дискурсивного поля, слід згадати слова Р. Барта про те, що «... область, загальна для всіх конотативних означуваних, є областю ідеології» [2, с. 49]. Ця думка дозволяє акцентувати процеси, що генерують дискурсивне поле, відбиваючи глибинний взаємозв'язок дискурсу, конотацій та ідеології. Більш того, показовою є думка Р. Барта, що «... у дискурсі завжди залишається деяка частка денотації, без якої саме існування дискурсу стає просто неможливим» [2, с. 47]. Така лінія орієнтована на «збереження будь-якою дискурсивністю прямого значення передбачуваного поняття, що центрує спрямованість дискурсу» [3, с. 184]. Дискурс в бартівських «Міфологіях» – це, перш за все, потужний механізм як генерації ідеологій, так й їх декодування. Тим самим, перш за все, дискурсивні формації «Міфологій» активують формування саме ідеології безпосередньо самого Р. Барта. Примітна й установка,

що маніфестується Р. Бартом як дослідником міфологій: «**Піддати** міф поясненню – ось єдиний для інтелектуала ефективний спосіб боротьби з ним» [4, с. 108]. Подібна позиція дає можливість побачити в міфі потужну систему ідеологій, що породжує особливий тип дискурсу. В даному плані, виходячи з посилок Р. Барта, можна поглянути на психоаналіз як породження ідеологічних дискурсивних формацій.

Метою З. Фрейда було вивчити «психопатології повсякденного життя», виявити вплив несвідомого та вибудувати в даному плані певну ідеологію психоаналізу з відповідними міфологемами. Про тенденцію психоаналізу до міфологізації свідчить його величезний внесок не тільки до психології, але й до культурного універсуму. Крім того, багато комплексів, виявлених в рамках психоаналізу, слідуючи за думкою З. Фрейда про едіповий комплекс, були виявлені на основі переосмислення міфів: комплекс Медеї, комплекс Електри, нарцицизм та ін. Р. Барт у своїх «Міфологіях» звертається до сучасної міфології, за якою стоїть також певна ідеологія. Зокрема Р. Барт фокусується, насамперед, на буржуазній ідеології, яка викривається ним. Більше того, при аналітиці знакової природи тих явищ, які потрапляють до дискурсивного поля «Міфологій», Р. Барт звертається як семіолог до практик, що близькі психоаналітичним технікам. Є показовою певна спадкоємність психоаналізу і семіотики як знакових систем. За думкою А. Грефена, Р. Барт як дослідник «усвідомлює той факт, що в процесі, ініційованому мовою, він прийняв всі позиції обвинувача» та таким чином декодує психоаналіз як процес, який «позбавляє нас наших мрій та переносить наші символи далеко» [5]. Зовнішнім доказом цієї думки може стати приклад активної семіологічної діяльності та в цілому послідовного інтересу до семіотики знакових представників психоаналізу – Ж. Лакана та Ю. Кристевої. Можна простежити близькість психоаналізу і семіотики як саме знакових систем, навіть згадати рецепції, які притаманні більш культурологам, про параноїдальну та в цьому знаковоорієнтовану природу психоаналізу.

Показовими є збіги в плані ідеології знаків в рамках психоаналізу як науки, «початок якої поклав Фрейд» [6, с. 455], та позиції Р. Барта – прихильника семіотичного дослідження в цілому та безпосередньо реалізованого в його авторській позиції в «Міфологіях». Заслуговує уваги визначення психоаналітичних технік як таких, що представляють «в основному виявлення несвідомого значення слів, вчинків та продуктів уяви» [6, с. 455]. Уточнюючи специфіку знакової природи психоаналізу, варто зазначити, що «в основі методу лежать, насамперед, вільні асоціації» [6, с. 455]. Фактично Р. Барт в «Міфологіях» декодує вільні асоціації, а підкреслюючи особливий характер вивчених знаків, зазначає, що такий знак «бажає дати щось зрозуміти (що похвально), але одночасно видає себе за щось спонтанне (що вже не чесно)» [7, с. 91]. Цілком ґрунтовною є аналогія між виявленням З. Фрейдом та його послідовниками вільних асоціацій як ключа до психіки та декодованих бартівською думкою знаків, моделюючих міфології сучасності.

Особистість Р. Барта як ідеолога постструктуралізму та віртуозного літературознавця відрізнялася мінливістю й постійним розвитком. Так А. Компаньйон метафорично описує своєрідність розвитку бартовських ідей. Згідно А. Компаньйону, «ми всі знали багатьох Роланів Бартів – одного за іншим, а може бути, й одночасно. Коли його схопили, він вже влаштувався або зупинявся в іншому місці» [8]. Показова вище зазначена інтелектуальна протейчність як одна з визначальних характеристик бартівського наукового дискурсу.

Американський дослідник М. Божур характеризує Ролана Барта наступним чином: «учень Жида, наслідувач Сартра, пропагандист “народного театру” і прихильник Брехта» [9]. З точки зору М. Божура, дискурсивна формація, що центрує бартівські дослідницькі стратегії та позицію критика, є обумовленими позицію «... бути наготові та завжди зважувати політичне значення книг, п'єс, слів, вчинків та жестів: це те, що Барт скрупульозно робить, особливо в своїх “Міфологіях”, дорогоцінних маленьких есеях, в яких розглядаються капіталізм, імперіалізм і буржуазне суспільство...» [9]. Р. Барт не сприймає та декодує різні інтенції буржуазного театру.

Показова неприязнь Р. Барта до істеричності такого театру, яка не раз підкреслювалась ним на сторінках «Міфологій», а також вимоги інших більш брехтовски орієнтованих проявів театральності. В даному плані примітні діонісійські очікування публікою вищого ступеня акторської майстерності як того, що «актор повинен бути» поглинений «своєю роллю, здаватися буквально палаючим пристрасною» [7, с. 173–174]. Дана позиція, крім установки зречься усього того, що в очах французького семіолога представляється втіленням буржуазності, може бути й знаком аполлонічності ментальності Р. Барта. Таке допущення також об'єднує бартівське світосприйняття з фрейдівським. В даному випадку слід згадати думку О. Ханзена-Льова про протиставленість аполлонічності діонісійському духу, що продовжує ніцшеанськи-юнгіанську лінію. О. Ханзен-Льове прямо проектує аполлонічність на фігуру та ідеї З. Фрейда, акцентуючи той факт, що «підкреслений у Фрейда процес перетворення “Воно” (тобто несвідоме) в “Я” <... > передумова духовності та її моці... <...> Діонісійство йде прямо протилежним шляхом» [10, с. 117–118]. Збіг аполлонічності свідомості З. Фрейда та Р. Барта багато в чому пояснює їх прихильність до знакових систем, а саме психоаналізу та семіотики відповідно.

Як зазначає Т. Павел, «загадкою Барта є, мабуть, нерозв'язне протиріччя між, з одного боку, його послідовними зверненнями до різних інтелектуальних методів, які повинні були забезпечити недороге універсальне знання, й, з іншого боку, вірністю його любові до успіху в творчості з усім надмірним, вишуканим та нездоланно індивідуальним» [11]. Протереччя особистості Р. Барта може прояснити коливання між двома полюсами: аполонічністю та діонісією. Важливим фактором для прояснення авторської точки зору французького семіолога є бартівська діяльність театрального критика в період створення «Міфологій». Показове також свідчення М. Лаунена, що Р. Барт як представник постмодерної чутливості «дуже прив'язаний до естетики фрагмента та не приховує свого опору композиції» [12]. Проте увага Р. Барта до проявів театральності в сучасних йому культурі та суспільстві багато в чому обумовлена латентним протиставленням аполлонічного діонісійському. При пильному розгляді прояви подібного протиставлення можна простежити практично в кожній з вивчених Р. Бартом міфологій. Для ілюстрації можна згадати наступну бартівську думку: «Якщо провести аналогію з мовою, то своєрідність обличчя Гарбо носить концептуальний характер, а в Одрі Хьопберн – субстанційний. В особі Гарбо нам явлена Ідея, в особі Хьопберн – подія» [7, с. 135]. У даному плані показово, що саме у фрейдівській «Психопатології повсякденного життя» осмислена психічна тенденція міфологізації буденних явищ через вільні асоціації з уявленнями про культуру і мистецтво. Так З. Фрейд відтворюючи картину неврозу його пацієнтки, зазначає, «в подальшій течії сну вона вкачувала дитину, й з приводу цієї сцени їй згадалася Маргарита з “Фауста”» [13, с. 59]. Саме такі збіги літературної ідеології та проявів свого роду неврозу суспільства цікавлять Р. Барта при створенні його «Міфологій».

С. Зенкін, вказує на досить примітний факт того, що «в 2007 році, до 50-річчя виходу в світ “Міфологій”, кілька десятків французьких письменників, журналістів, соціологів і психологів випустили збірку “Нові міфології” (Nouvelles mythologies, Paris, 2007) – спробу, наслідуючи Барту, скласти каталог значущих речей, жестів, слів, звичок, характерних для початку XXI століття» [14]. За життя Р. Барта наполягав як семіолог на необхідності декодувати різні міфології, хоча ряд міфологем успішно продукував сам. За спостереженням М. Массе, бартівські «есеї відзначені подвійним постулатом: побудова знання, критична метамова та письменницька робота» [15]. П'ятдесятирічний ювілей бартівських «Міфологій» ознаменувався націленістю французької культури оновити подібно каталогу міфологічні реалії сучасності, повторивши в цьому шлях Р. Барта. Така позиція в певному сенсі, говорячи мовою фрейдівського психоаналізу, несвідомо стала проявом психопатології буденного життя французької культури як одна з віх перетворення самого Р. Барта в міф.

Нарешті, Р. Барт як знакова фігура французької семіотики та літературознавства сам став об'єктом свого роду «міфологій», чого за життя він ретельно уникав. Як зазначає К. Косте, «Барт

тепер є визнаним як самостійний письменник», що експлікує ту «прекрасну якість, про яку він мріяв так само, як про прустівський шедевр» [16]. Р. Барт стає героєм філософсько-детективного роману «Сьома функція мови» лауреата Гонкурівської премії – Лорана Біне. Причому звернення до фігури Барта цілком по-бартовськи реалізується через мінус-прийом: на самому початку роману Барт гине, збитий машиною, а серед підозрюваних у його смерті Мішель Фуко, Жак Дерріда, Жиль Делез, Юлія Кристева та інші відомі постаті. Даний приклад цілком міг би поповнити ряд бартівських «Міфологій» та при цьому є певною мірою саме їх породженням.

Висновки. Підводячи підсумки, треба зазначити, що «Психопатологія повсякденного життя» З. Фрейда стала не тільки свого часу новим словом у психології, не тільки акцентувала роль несвідомого, але була однією зі сходинок зведення психоаналізу в ранг ідеології. Крім того, вищезгадана фрейдівська праця щільно увійшла в культурну спадщину та навіть повсякденне життя, акцентуючи його потенційну психопатологічність. Даний факт психопатологічності буденності, який є відповідним до норми, став не тільки звичним, але й закономірним і навіть у своєму роді необхідним для сьогоденної не самої гармонійної та впорядкованої реальності – перехідної епохи, де домінує несвідоме та діонісійський дух.

Сьогодні зустрічаються позиції у французькій гуманітаристиці якщо не неприйняття «Міфологій» Р. Барта, то виявлення в них суперечливого та проблемного поля. І. Ленгле наполягає, що саме в бартівських «Міфологіях» є фактор «маніпулювання, жертвою якого став би читач, змушений слідувати за Бартом в його позиціях» [17]. Більш того, при всьому авторитеті Р. Барта саме його «Міфології» не змогли зрівнятися за значимістю з фрейдівською «Психопатологією повсякденного життя». Семіологи більш цінували бартівську «Теорію моди», для філології стала знаковою робота «S/Z» та бартівські ідеї про текст. Але «Міфології» були одним з улюблених творень Р. Барта, а вибір автора це завжди ключ, у всякому разі, один з ключів, до його підсвідомості та до психопатологій повсякденного життя. При всій аполлонічності бартівської свідомості та орієнтованості на роботу зі знаковими системами французькому семіологу був притаманний цілком діонісійський дух експерименту та імпровізації.

«Міфології» Р. Барта не тільки в тій чи іншій мірі апелювали до фрейдівської «Психопатології повсякденного життя» як інструменту семіотично орієнтованого мислення, але й зі свого боку висвітлили взаємообумовленість процесів міфологізації суспільством своїх знакових реалій і відповідний психоаналітичний контекст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Macé M. et Gefen A. Problématiques. In: *Hommage et débat en ligne, mai 2000: actualité de Roland Barthes*. URL: <https://www.fabula.org/colloques/document7604.php>
2. Barthes R. Rhétorique de l'image. In: *Communications*. 1964. № 4. Pp. 40–51.
3. Fokina S. Discourse on positions of literature. French line of study. In: *Scientific notes of TNU of name V. I. Vernadsky. Series: Philology. Journalism*. 2022, vol. 33 (72). № 1, part. 2. Pp. 182–187.
4. Barthes R. Maitres et Esclaves. In: *Lettres Nouvelles*, 1953, mars.
5. Gefen A. Le Jardin d'Hiver (les «biographèmes» de Roland Barthes). In: *Hommage et débat en ligne, mai 2000: actualité de Roland Barthes*. URL: <https://www.fabula.org/colloques/document7624.php>
6. Laplanche J., Pontalis J.-B. Vocabulaire de la psychanalyse. Paris: PUF; Quadrige Dicos poche edition, 2007.
7. Barthes R. *Mithologies*. Paris: Seuil, 2007.
8. Compagnon A. Lequel est le bon ? In: *Hommage et débat en ligne, mai 2000: actualité de Roland Barthes*. URL: <https://www.fabula.org/colloques/document7625.php>
9. Beaujour M. Barthes & Sollers. In: *Hommage et débat en ligne, mai 2000: actualité de Roland Barthes*. URL: <https://www.fabula.org/colloques/document7615.php>
10. Hansen-Löve Aage. Zur Tiepologie des Erhabenen in der russischen Moderne. *Poetika*. 1991. Bd. 23. Heft 1–2.
11. Pavel T. Savoir & style. In: *Hommage et débat en ligne, mai 2000: actualité de Roland Barthes*. URL: <https://www.fabula.org/colloques/document7610.php>

12. Laouyen M. Le Livre brisé de Roland Barthes. In: *Hommage et débat en ligne, mai 2000: actualité de Roland Barthes*. URL: <https://www.fabula.org/colloques/document7634.php#ftn2>
13. Freud Z. Zur Psychopathologie des Alltagslebens. Frankfurt: Fischer, 1996.
14. Zenkin S. Roland Bart est théoricien et praticien des mythologies. URL: <http://lukashevichus.info/knigi/>
15. Macé M. Barthes «romanesque». In: *Hommage et débat en ligne, mai 2000: actualité de Roland Barthes*. URL: <https://www.fabula.org/colloques/document7630.php>
16. Coste C. Théorie ou lecture. In: *Hommage et débat en ligne, mai 2000: actualité de Roland Barthes*. URL: <https://www.fabula.org/colloques/document7608.php>
17. Langlet I. Inactualité des Mythologies? In: *Hommage et débat en ligne, mai 2000: actualité de Roland Barthes*. URL: <https://www.fabula.org/colloques/document7621.php>